

KAYSER

narca Antlaşması neticesinde Osmanlı Devleti olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Tefsîr", 66/2, "Şurûh", 15, "Farzû'l-humus", 8, "Eymân", 3, "Cihâd", 93, 157; Müslim, "Fiten", 75; İbn Mâce, "Züh'd", 11; Vâkidî, *el-Megâzi*, II, 460, 555; İbn Hişâm, *es-Sire*², I-II, 37, 62; III-IV, 314, 607; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 75, 78, 259; IV, 251; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 77-78; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 1559-1567; III, 1234; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 479; X, 65; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, I, 76; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 473; Fraenkel, *Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen*, Leiden 1886, s. 278 vd.; J. Wellhausen, *Skizzen und Vorarbeiten*, Berlin 1889, IV, 98; M. Canard, "Les relations politiques et sociales entre Byzance et les arabes", *Dumbarton Oaks Papers*, XVIII, Washington 1964, s. 35-36; M. Köhbach, "Çasar oder Imperator? Zur Titulatur der römischen Kaiser durch die Osmanen nach dem Vertrag von Zsitvatorok (1606)", *WZKM*, sy. 82 (1992), s. 223-234; A. Schaade, "Kayser", *IA*, VI, 483-484; A. Fischer v.dgr., "Kayşar", *EP*² (İng.), IV, 839-840.



İŞİN DEMİRKENT

KAYSERİ

İç Anadolu bölgesinde şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Erciyes dağının kuzey etekleriyle kuzeyindeki ovanın temas sahasında içkale ve surlar çekirdek olmak üzere kurulmuştur. Doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yolları, orta kol ordu ve menzil güzergâhı üzerinde yer alan şehir antik dönemde Mazaka, Roma zamanında Caesarea, İslâm fethinden ve Türkler'in idaresine girdikten sonra Kaysâriye, Kayseriye imlâsıyla ve nihayet Cumhuriyet döneminde Kayseri şeklinde yazılmaya başlanmıştır. Selçuklular ve bazı beylikler döneminde merkez olduğundan şehre ayrıca Ortaçağ geleneğine göre "dârülmülk" ve sefere çıkış merkezi olduğundan "dârülfeth" unvanları verilmiştir.

Tarih. Kayseri çevresi Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olup şehrin 22 km. kuzeydoğusunda Kültepe'de ele geçen arkeolojik buluntular ve çivi yazılı tabletler iskânın milâttan önce 3500'lere kadar indiğini, burada Asur ticaret kolonilerinin oluştuğunu gösterir. Daha sonra Hitit, Frigya devrinde ve Helenistik dönemlerde bir ticaret şehri olarak gelişti. Kapadokya ülkesini Roma eyaleti yapan Tiberius (ö. 37) tarafından Augustos'un hâtiyasına Caesarea adı verilen şehir, VII. yüzyıla başlarında Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev zamanında Bizans'tan alındıysa da İmparator Herakleios 611'de burayı yeniden ele geçirdi.

Kayseri, diğer Anadolu şehirleri gibi VII. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul'u fethetmek üzere harekete geçen müslüman Arap ordularının yolu üzerinde olduğundan onların akınlarına mâruz kaldı. İlk olarak Hz. Osman zamanında Muâviye idaresindeki ordu Kayseri'ye gelip burayı ele geçirmiş, ardından geri çekilmişti (26/647). 71 (690-91) yılında Abdülmelik b. Mervân, 108'de (726) Mesleme b. Abdülmelik tarafından fethedildi. 111 (729) yılında Saîd b. Hişâm ve 114'te (732) Süleyman b. Hişâm buraya birer akın düzenlediler (Taberî, VII, 67, 90). XI. yüzyıl ortalarında Anadolu'ya yönelik Türkmen akınları sırasında muhtemelen 459'dan (1067) sonra Türkler'in eline geçti. Dânişmendîler'in önemli bir merkezi oldu ve burada Ulucami (Sultan Camii, Câmî-i Kebir) başta olmak üzere birçok eser meydana getirildi. Dânişmendli Beyi Emir Gazi'nin (Melik Gazi) Kayseri'yi ele geçirmesi üzerine büyük oğlu Melik Muhammed şehri tamir ettirerek burayı merkez yaptı, daha önceki akınlarda harap olan şehrin imarına çalıştı; 537'de (1143) Kayseri'de vefat ederek Ulucami'nin kible tarafındaki türbesine gömüldü. Kendisinden sonra iki defa hükümdar olan (1143, 1172-1175) Zünnün zamanında Kayseri yeniden karışıklıklar içine düştü. Dânişmendli hâkimiyetinin zayıflaması üzerine Selçuklu Sultanı II. Kılıcarslan Kayseri ve civarını 564'te (1169) Selçuklu topraklarına kattı. 570'te (1175) Anadolu'da birliğin sağlanması üzerine Kayseri Selçuklular'ın önemli bir merkezi oldu, sultanların ve hanımların ikametgâhı haline geldi. Kılıcarslan, uzun hükümdarlığının ardından ülkeyi oğulları arasında taksim edince Kayseri'yi Nüreddin Mahmud Sultanşah'a verdi. Şehirde Sultan II. Kılıcarslan'ın büyük

oğlu Kutbüddin Melikşah adına 593'te (1197) gümüş sikke bastırıldı. Yine bu dönemde kardeşi Nüreddin Mahmud Sultan Şah tarafından 589'da (1193) Anadolu'nun bilinen ilk medresesi (Hoca Hasan) yapıldı. Kayseri I. Gıyâseddin Keyhusrev, I. İzzeddin Keykâvus, I. Alâeddin Keykubad zamanlarında ticarî canlılığı olan, birçok imar faaliyetinin yapıldığı, sikkelerin bastırıldığı bir merkez oldu. Moğol istilasından kaçan birçok âlim ve sanatkar Kayseri'ye yerleşti. 612'de (1215) şehri gezen Ebü'l-Hasan el-Herevî, güneyde ilk yerleşim bölgesinde bulunan Battal Gazi Camii'nden ve Hz. Ali'nin oğluna atfedilen mezardan bahsetmiş, Câhiliye devri şairi İmruülkays'ın mezarının Kayseri'de Asib tepesinde olduğunu yazmıştır.

1243'teki Köseadağ Savaşı'ndan sonra Kayseri on günlük bir direnişin ardından Moğollar'ın eline geçti ve büyük tahribata uğradı. 1253-1254 yıllarında Moğol yağmasının harap ettiği şehri gezen seyyah William Rubruck, istilâ ve yağma sırasında diğer eserler gibi kiliselerin de tahrip edildiğini yazar.

Bundan sonra çeşitli karışıklıklara sahne olan şehre, 675'te (1277) Moğol zulmünü bertaraf etmek için Selçuklu emîrlince davet edilen Memlûk Sultanı Baybars gelerek bir hafta kadar kaldı. Baybars Anadolu'ya gelirken birçok tarihçi ve ilim adamını beraberinde getirmiş, bunlardan biri olan Kadı İbn Abdüzzâhir, tuttuğu günlükte Kayseri hakkında önemli gözlemlerde bulunarak Moğol yağmasının korkunç tahribatına temas etmiş ve Baybars'ın Kayseri'deki bir haftalık ikametini etraflıca anlatmıştır. Ona göre 16 Zilkade 675'te (21 Nisan 1277) Kayseri'ye gelen Baybars Selçuklu neveti çalınarak

XVI. yüzyılda
Kayseri Kalesi'ni
gösteren
bir minyatür
(Matrakçı Nasuh,
*Beyân-ı Menâzil-i
Sefer-i İrâkeyn*,
İÜ Ktp., TY,
nr. 5964,
vr. 18^bden detay)





Lala (Lâle) Camii – Kayseri

şenliklerle karşılanmış, iki gece Keykubâdiye Sarayı'nda kalmış, cuma namazını Ulucami'de kılmıştır. İbn Abdüzzâhir, Kayseri'de o sırada yedi camide (Sultan, Hucand, Hacı Kılıç, Lala, Kölük [Gülük], Hoca Hasan, Nizâmeddin Müstevfi) cuma namazı kılındığını belirtmekte, şenlik sırasında okunan Kur'an'ın ardından Farsça konuşulup şiirler söylenmesini yadırgadığını ifade etmektedir.

Kayseri bir süre sonra, İlhanlılar'ın genel valisi olarak Anadolu'da bulunan ve ardından Sivas merkez olmak üzere müstakim bir devlet kuran Emîr Eretna'nın eline geçti (744/1343). Alâeddin Eretna'nın hanımlarından Toga Hatun Kayseri'de oturmuş ve kocası adına hüküm sürmüştü. Eretna'nın henüz İlhanlı genel valisi olarak görev yaptığı sıralarda 732'de (1332) şehri gören İbn Battûta burayı Anadolu'nun büyük beldelerinden biri olarak tanımlar ve Toga Hatun'un burada bulunduğunu, onunla görüşüğünü yazar. İbn Battûta ayrıca Ahiler'le beraber olmuş ve onlardan övgüyle söz etmiştir (*Seyahatnâme*, I, 325).

Eretnalılar ile Karamanoğulları arasındaki mücadeleden başlıca hedef haline gelen Kayseri bir süre sonra Kadı Burhâneddin'in hükümrânlığı altına girdi. Onun vefatı üzerine Yıldırım Bayezid burayı Osmanlı topraklarına kattı (800/1398). Ankara bozgununun ardından Karamanoğlu Emîr Şeyh Çelebi şehre yerleşti.

XV. yüzyılda Kayseri Dulkadiroğlu Hasan Bey, Ramazanoğlu İbrâhim Bey, Karamanoğlu İbrâhim Bey arasındaki mücadeleye sahne oldu ve birkaç defa el değiştirdi. 877'de (1472) Akkoyunlular tarafından yapılan kuşatma başarılı olmadı. 879'da (1474) Gedik Ahmed Paşa Ka-

ramanoğulları Beyliği'ni ortadan kaldırdıktan sonra Kayseri'de Osmanlı idaresi kuruldu, burası Karaman beylerbeyliğine bağlı bir sancak merkezi haline geldi ve tahriri yapıldı.

Yavuz Sultan Selim Çaldıran seferine giderken 22 Rebülâhîr 920'de (16 Haziran 1514) Kayseri'ye geldi ve dört gün kaldı. Dönüşte Kayseri'den Kırım hanına ve sancak beyi olan oğlu Süleyman Şah'a fetih-nâmeler gönderdi. XVI. yüzyılın sonlarına kadar Kayseri'de önemli bir olay cereyan etmedi. XVII. yüzyıl başlarında Celâlî isyanları burayı da etkiledi. Celâlî Karayazıcı Abdülhalim Kayseri'yi baskı altında tuttu. Bunun ardından şehre yönelik Celâlî baskın ve yağmaları arttı. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Kayseri'de bu defa bazı devlet görevlilerinin baskısı ve haksız para talepleri görüldü. XVIII. yüzyılda birbiri ardınca Kalaycıoğlu, Emîr Ağaoğulları ve Zennecioğlu, yüzyılın sonuna doğru da Çapanoğulları'nın şehir mütesellimliği ve âyanlığını ele geçirme mücadelesi halkı rahatsız etti. Özellikle yeniçeri grupları şehirde karışıklıklara yol açtılar. 1821'de yeniçeri reislerinden Akbıykoğlu Hasan Ağa Kayseri'yi basarak bazı nüfuzlu ve zengin eşrafa baskı yaptı. Ardından üzerine gönderilen hükümet kuvvetlerince yakalanıp Kayseri'de idam edildi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı sırasında Anadolu'ya gelen Mısır askerleri Kayseri'de denetimi ele geçirdilerse de Kütahya Antlaşması'ndan sonra geri çekildiler. XX. yüzyıl başlarındaki savaş ortamı Kayseri'de sosyal çalkantılara sebep oldu. Millî Mücadele yıllarında işgal tehdidi Kayseri'de bazı örgütlenmelere yol açtı.

Ekonomi, Nüfus, Fizikî ve Kültürel Yapı. Kayseri, ticarî ve kültürel zenginliğiyle Anadolu'nun en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Antikçağ'lardan beri ticarî faaliyetiyle bilinen şehir, Erciyes dağı eteğinde doğu-batı ve güney-kuzey istikametinde ticaret yollarının buluşma nok-

tasında, civardaki yerleşme yerleriyle rahat ulaşım imkânı olan, yer altı su zenginliği, düz ovası ve halkın atasözlerine konu olan ticarî yeteneğiyle üstün konumunu her zaman korudu. Kale etrafında gelişen şehirde farklı özellik ve işlevlere sahip dört bölge ortaya çıkmıştır. Bir hilâl biçiminde inşa edilen surların ağzında iç kale, cami, saray, devlet daireleri, su depoları, ambarlarıyla mükemmel müstahkem bir iskân ünitesi oldu. Surların çevrelediği yerleşim birimine "içeri-şehir" adı verildi. Burası ulucamisi, bedesten ve çarşısı, hanları, hamamları, yüzlerce çeşme ve kuyusu, kısacası sanayi tesisleri dışında her türlü dinî, ticarî ve kültürel faaliyetin yürütülüp ihtiyaçların karşılanabileceği bir özelliğe sahipti. Selçuklu idaresinde şehirdeki Türk ve gayrimüslim unsurlar farklı yerlerde iskân edildi. Güvenlik açısından Rum ve Ermeniler'in genellikle sur dışında iskânları tercih edildi. Rumlar, Kızıkapa dışında bugün Rum Kilisesi'nin bulunduğu bölgede, Ermeniler ise günümüzde Ermeni Kilisesi'nin bulunduğu mahallelerde yerleşmişlerdi. Surun Sivaskapısı ile Kızıkapa arasında hiçbir İslâmî eserin bulunmaması, buna karşılık Selçuklu döneminde mevcut olan Ayvasıl Kilisesi'nin Kızıkapa civarında olması bu durumun bir göstergesidir. Osmanlı öncesi dönemde Türk nüfusunun ağırlıklı olarak Oğuz boylarından olduğu mimari eserler üzerindeki damgaya benzeyen işaretlerden anlaşılabilir ve bu husus Kayseri'deki Oğuz nüfusunun yaygınlığına işaret etmektedir. Ayrıca şehirde Alâeddin Eretna ve kardeşleri gibi Orta Asya kökenli gruplar, Uygur, İranlı (İlhanlılar'la gelen İranlı ulemâ), Âzerî nüfus da bulunmaktaydı. Hemen her yönde gelişmiş olan dışarı şehir ise yine benzer dinî, kültürel ve sosyal birçok âbidevî tesisi içermekteydi. Bunun dışında kalan kısımlar, Antikçağ'lardan beri Erciyes eteklerinde ve Erkilet altında özellikle Selçuk-



XIX. yüzyılın ortasında Kayseri'yi gösteren bir gravür (Texier, İv. 54)

KAYSERİ

lu döneminden beri bağları, bazı sanayi tesisleri, tarla ve bostanlarıyla büyük şehri oluşturmaktaydı.

Kayseri'nin mahalleleri ve nüfusuyla ilgili ilk ayrıntılı bilgiler 906 (1500) tarihli tahrir defterinde yer alır. Bu sayıma göre şehirde tamamında müslümanların oturduğu otuz beş mahalle bulunmaktaydı; en kalabalıkları sur dışında Lala Camii (204 hâne, otuz bekâr, altmış iki muaf), Mescid-i Kölük (211 hâne) ve Tabbâğın (119 hâne) mahalleleriydi. Köşk medrese (üç hâne), Varsak (yedi hâne), Ekmel ise (yedi hâne) en küçük mahallelerdi. Bu dönemde gayri müslimler için müstakil mahalle adları deftere kaydedilmemiştir. Bunlar cemaat halinde genellikle Sivas-kapısı, Kışıkapı ve Boyacıkapısı semtlerinde oturmaktaydılar. Ermeni ve Rumlar arasında Emîr, Bülbül, Yâdigâr, Yûsuf, İskender, Dursun, Yaşî vb. isim taşıyanlar bulunmaktadır. Bu sayımda şehirde 7000 dolayında müslüman (1249 hâne), 1600 civarında hıristiyan (330 hâne) olmak üzere yaklaşık 8600 nüfus vardı. 926 (1520) tarihli deftere göre mahalle sayısı otuz sekize, hâne sayısı 1752'ye yükselmişti. Bunun 1352 hânesi müslümanlara, 400 hânesi gayri müslimlere ait olup toplam nüfus miktarı bir önceki tarihtekiyle hemen hemen aynıdır.

950 (1543) yılına ait kayıtlarda Kayseri'de mahalle sayısının elli altıya yükseldiği, nüfusun da artarak iki katına yaklaştığı dikkati çeker (2870 müslüman, 580 Ermeni, 80 Rum olmak üzere 3530 erkek nüfus, toplam 11.000 kişi). Bu artış eğilimi XVI. yüzyılın sonlarına doğru da sürdü. Nitekim 991 (1583) tesbitlerine göre şehirde toplam 6015 hâne vardı. Buna göre şehir nüfusu 30.000 dolayını bulmuştu. Mahalle sayısı elli müslümanlara, on üçü hıristiyanlara ve dokuzu karışık olmak üzere yetmiş ikiye çıkmıştı. Burada toplam nüfus artışı kadar müslü-

man, gayri müslim oranları da önemlidir. 906'da (1500) % 86 müslüman, % 14 gayri müslim olan oran 926'da (1520) % 81 ve % 19, 991'de (1583) % 78 ve % 22 şeklinde bir değişim göstermektedir. Yüzyılın sonundaki nüfus artışı ve özellikle gayri müslim oranındaki yükselme, ayrıca 906'da (1500) 443 olan vergi muafî sayısının 926'da (1520) yirmi yediye düşmesi dikkati çeken diğer noktalar dır.

Kayseri, Karaman eyaleti içinde 926'da (1520) % 19, 991'de (1583) % 22 ile en fazla hıristiyan nüfusu barındıran yerdir. Eyaletin diğer sancaklarında bu oran daha düşüktür (% 9'un altında). Osmanlı döneminde Kayseri'de daima Ermeni nüfus Rum nüfustan fazla olmuştur. Rumlar Sivaskapısı, Boyacıkapısı ve Kışıkapı semtlerine tâbi olarak kaydedilmiş, Ermeniler için mahalle veya semt belirtilmemiştir. Kayseri, XVI. yüzyıl sonlarında 35.000 nüfusuyla sadece Anadolu'da değil Akdeniz dünyası ölçeğinde de büyük bir şehir konumundadır (Faroqhi, s. 301-302). XVII ve XVIII. yüzyıllarda Kayseri XVI. yüzyıl sonlarındaki fizikî özelliklerini ve nüfus yapısını korumuş olmalıdır. 1617 yılı civarında şehre gelen Polonyalı Simeon, iki kat surla çevrili olan Kayseri'de 500 hâne kadar Ermeni bulunduğunu ve bunların Türkçe'den başka bir dil bilmediklerini yazar. Evliya Çelebi 1059'da (1649) sadece kale içinde 600 ev olduğunu belirtir. XVIII. yüzyılın sonlarında burada 6000 hâne Türk, 2000 hâne Ermeni ve 1500 hâne Rum'un yaşadığının ifade edilmesi toplam nüfusun 40.000 dolayına eriştiğini gösterir.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleştirilen temettuât sayımlarına göre 1834'te Kayseri'de elli bir mahalle bulunmakta olup on üç mahalle cemaatlerden oluşmaktaydı. Toplam hâne sayısı 4749, erkek nüfus sayısı 24.965, gelir ve mal yekünü ise 2.840.236 kuruş idi. Burada

dikkati çeken husus cemaat yapısının çok yaygın olmasıdır. Meselâ Huand mahallesi 388 hâne olup Yanıkoğlu, Kalpaklızâde, Halaczâde ve Mollazâde cemaatlerinden, Hacıkılıç mahallesi 422 hâne olup dört cemaatten, Hasbek mahallesi 239 hâne olup sekiz cemaatten oluşmaktaydı. Bu tesbitten hareketle şehrin zengin, orta halli ve fakir mahallelerini belirlemek mümkündür. Defterde elli iki zenaat zümresi zikredilmiştir. Bundan biraz önce 1831'de yapılan sayımda toplam nüfusun 27.000 dolayına eriştiği hesaplanmıştır. Yabancı seyyahlar ise 1813-1838 yılları arasında Kayseri'nin nüfusunu 18-25.000 arasında gösterirler. 1835 yılındaki deprem şehirde bazı evlerin yıkılmasına ve 665 kişinin ölümüne yol açıtıysa da nüfus yapısında önemli bir değişme olmadı. 1848'de 3000 kişinin hayatına mal olan kolera salgınının ardından 1849'da burayı gören Andreas David Mordtmann erkek nüfusu 12.344 müslüman, 5002 Ermeni ve 1067 Rum olmak üzere toplam 18.413 olarak verir. Bu da yaklaşık 36.000 dolayında nüfusa işaret eder. XIX. yüzyılın sonlarına doğru şehir nüfusu giderek artmış, 1892'de 50.000'e yaklaşmış, 1907'de 54.011 kişi tesbit edilmiştir.

Kayseri tarih boyunca hemen her dönemde yoğun bir ticarî faaliyete sahne olmuş, ayrıca belli üretim dallarında isim yapmıştır. Boya sanayiinde şehir önde gelmekte ve pek çok boyahane bulunmaktaydı. Kayseri'de boyahaneler ve debbağhaneler çok önemli iki sektördü. XVII. yüzyıl başında Celâlî baskınları sırasında boya sıkıntısı çekildiğinden boyahane bir süre kapatılmış, yeniden açıldığında uzun süre eski seviyesine gelememişti. Kayseri Boyahanesi Karaman beylerbeyinin hassı idi. Boyahaneyi iltizama tutan kimse, Konya'da oturan beylerbeyinin bir adamına aylık taksitleri Kayseri kadısı huzurunda teslim ederdi (a.g.e., s. 184). Tabii boya imali için yetiştirilen çehri Kayseri çevresinde yetişen başlıca bitkilerdendir. Sarı çehri özellikle XIX. yüzyılda halkın başlıca gelir kaynağı oldu. Elde edilen sarı boya ipeklî ve pamuklu kumaş dokumasında kullanılıyordu; bu boyanın başlıca alıcısı İngilizler'di. 1840'lar da Kayseri ve civarında 450 ton çehri yetiştirilmiştir. 1843 tarihli Kayseri temettuât tesbitinde yüzlerce ailenin çehrilik sahibi olduğu görülmektedir. Deri sanayiinin de Kayseri'de temel bir sektör olduğu, sur dışında çok kalabalık bir Debbağlar mahallesinin mevcudiyetinden an-



Kayseri'nin sivil mimari eserlerinden Necmettin Fevziye Hanım evi

laşılmaktadır. Bunlar ahî geleneğine göre teşkilâtlanmışlardır. Halk deri ve sahtiyan işlemede ustaydı. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi ve Kâtib Çelebi, Kayseri sarı sahtiyanının şöhretinden bahsetmektedir. 1900'lerde hâlâ üretim ve kalite bakımından Kayseri sarı sahtiyanının meşhur olduğu görülmektedir. Kayseri ovasının zengin güherçile yataklarına sahip olduğunu ve bunun fabrikada işletilerek barut imalinde kullanıldığını 1840'lı yıllara ait İngiliz konsolosluk raporları belirtmektedir. 1844'te fabrikadan elde edilen güherçile 140.000 okka idi ve okkası 112 paradan satılıyordu. 1864'te Hacı Kılıç Camii yakınında kurulan baruthane uzun yıllar çalışmıştır. Şehirde halı ve kilim imali de çok önemliydi. XIX. yüzyılda 3000'in üzerinde halı tezgâhının bulunduğu ve halı dokumacılığının halk için önemli bir gelir kaynağı olduğu bilinmektedir. Çok değişik geleneksel motiflerin kullanıldığı bu halı ve kilimler ayrıca ihraç edilip büyük miktarda gelir sağlanmaktaydı. Sucuk ve pastırma imali Kayseri'nin yüzyıllardır bilinen meşguliyetiydi. Evliya Çelebi Kayseri pastırmasının şöhretinden söz etmektedir. Bu sebeple birçok hayvan kesim ve et işleme tesisi mevcuttu. Bazı XIX. yüzyıl seyyahları şehirde yaygın olarak görülen mezbahalar, ışıklar (et işleme tesisleri), deri sanayi ve tabakhâneler sebebiyle genel bir kirlilikten bahsetmektedir.

Selçuklu döneminden beri şehri gezen seyyahlar buradaki ticarî faaliyet hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. II. Bayezid devrinde Kayseri sancak beyi Mustafa Bey, 902'de (1497) sur içinde bugün Halıcılar Çarşısı olarak hizmet veren bedestenle yakınında çeşitli dükkânlardan oluşan çarşıyı inşa ettirmiş, burası o dönemde şehrin ticarî merkezi özelliği ka-

zanmıştı. Bedestenin yanında Kayseri'nin 792 (1390) tarihli en eski âbidevi çeşmesi olan Şeyh Müeyyed Çeşmesi ve hemen karşısında Şah Hatun tarafından yaptırılan Pamuk, Pembe veya Kapan Hanı adlarıyla bilinen han yer almaktaydı. Halk, ticaret için başta İstanbul ve diğer belli başlı şehirler olmak üzere pek çok yere giderek faaliyette bulunmaktaydı. XIX. yüzyılda iç ve dış sebeplerle Anadolu'da ticarî hayatın iyice gerilemesine rağmen Kayseri tüccarı çevresiyle ticareti kesmeden yürüttü. Vital Cuinet, durgunluğa rağmen Kayseri'den büyük miktarda işlenmemiş deri, hayvan postu, çehri, badem ve kuru meyvenin İstanbul'a gönderildiğini yazmaktadır. Yine aynı dönemde Kayseri'den halı, sarı çehri, kitre zamkı ihraç ediliyordu. Ayrıca dışarıdan çeşitli mallar Kayseri'ye geliyordu. 906 (1500) ve 926'daki (1520) tesbitlere göre Kayseri'de elde edilen resmi gelirler pazardan, giren çıkan mallardan, tartıya giren metâdan alınan vergilerle mum imalâthânesi, bekçilik ve koruma hizmeti, kovan ve ganem resimleri; bağ, meyve, bostan ve sebze öşürleri; cendere, boyahane, meyhane ve bozahane işletmesi olarak on yedi ayrı kalemden toplanmıştı ve 906'da (1500) 537.170 akçeye ulaşıyordu (İnbaşı, s. 73). Bunların içerisinde en büyük vergi gelir dilimini pazarlara getirilen mallar ve kasaplıktan sağlanan gelirler teşkil ediyordu.

Gündelik hayatta erkeklerin yanında kadınların da faal olduğu çeşitli tesbitlerden anlaşılmaktadır. 1084-1096 (1673-1685) yıllarına ait beş Kayseri sicilinde toplam 1324 davadan 266'sı (% 22) kadınlara ait olup bunların 209'u müslüman, elli yedisi gayri müslimdi. 266 davadan 114'ünde kadın doğrudan mahkemede bulunmuş, 148'inde kadını vekili

temsil etmişti. Bu davalar gayri menkul alım satımı, miras talebi ve taksimi, zina suçu, vasi tayini, mehir talebi, boşanma, nafaka talebi gibi hususlara aitti. Kayseri'deki nişan, nikâh, evlilik merasim ve geleneği kültür tarihi açısından çok zengindir (Yuvalı, s. 369-370). Nitekim XIX. yüzyılda Kayseri'de çeyiz ve peşin ödenen mehir büyük sıkıntılara sebep oluyordu. İleri gelenler çözüm için Kayseri'de üç çeşit düğün, mehir ve çeyiz belirlemişlerdi. Varlıklı ailelerin 5000 kuruş mehir ve yirmi kat elbise, orta hallilerin 3000 kuruş mehir ve on beş kat elbise, dar gelirli olanların 500 kuruş mihr-i muaccel ile beş kat elbise çeyiz vermeleri benimsenmiş, kumaş ve elbise türleri etraflıca anlatılmıştır (Çadircı, s. 326-327).

Kayseri tarihî âbideler bakımından da önemli bir yere sahiptir. Bu tür binaların en eskileri XII ve XIII. yüzyıllarda Dânişmendliler ve Selçuklular döneminde yapılmıştır. Bunlara Osmanlı hâkimiyeti sırasında yenileri eklenmiş ve Kayseri klasik bir Türk-İslâm şehri hüviyetine bürünmüştür. Mevcut eserler içinde en eski dinî mâbed Dânişmendliler devrinden kalma Ulucamii'dir (Câmi-i Kebîr, Sultan Camii). XII. asrın ikinci yarısında Melik Muhammed Gazi tarafından yapıldığı tahmin edilen cami 602'de (1205-1206) esaslı bir şekilde onarılmış, bir diğer önemli tâdilât ise 1135'te (1723) gerçekleştirilmiştir. Diğer eski cami aynı zamanda bir mahalleye adını veren Kөлük (Gölük) Camii'dir. VI. yüzyılda yapıldığı sanılan ve 607'de (1210) tamir gören bu mâbed, burayı 735'te (1334-35) yeniden inşa eden Kөлük (Gölük) Şemseddin b. Alameddin'in adını taşır. Bunların dışında I. Gıyâseddin Keyhusrev'in, kız kardeşi Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine 602'de (1205-1206) inşa ettirdiği, biri tıp medresesi olan Çifte medreseler (Gıyâsiye ve Şifâiye), I. Alâeddin Keykubad'ın zevcesi Mahperi Sultan tarafından yaptırılan Hand Hatun Medresesi (635/1238), Hacı Kılıç Camii ve Medresesi (647/1249), Fahreddin Sâhib Ata tarafından inşa ettirilen Sâhibiye Medresesi (665/1267) Selçuklu dönemine aittir. Osmanlı devrinde yapılan binalar içinde en önemlisi Hacı Ahmed Paşa'nın inşa ettirdiği Kurşunlu Camii olup (994/1586) bunun planlarını Mimar Sinan'ın hazırladığı belirtilir. Kayseri'de Osmanlı döneminde de mevcut olan medreseler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1860'ta yapılan bir tesbite göre şehirde kırk iki medrese bulunmaktaydı. Bunlardan yirmi ikisi tadrîsata devam et-



Kayseri
Ulucamii

KAYSERİ



Kursunlu Cami – Kayseri

mekte ve buralarda 607 talebe okumaktaydı. Talebenin üçte ikiden fazlasının Yozgat, Niğde, Maraş, Adana, Kırşehir'den gelmiş olması, Kayseri'nin sadece ticaretle değil eğitimde de önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kayseri'ye yeni eğitim kurumları yapılmıştır. 1898-1899'da idâdî açılmış, iki rüşdiye ve birçok ibtidâiye yapılmıştır. 1900 tesbitine göre otuz dokuz medreseden başka bir idâdî, üç rüşdiye (1903), elli sekiz sıbyan mektebi vardı. Bu dönemde diğer Anadolu şehirleri gibi yoğun bir misyoner çalışması Kayseri'de de etkili olduğu ve okullarının açıldığı dikkati çekmektedir. Şehrin ve halkın dinî, kültürel hayatında Kayseri ulemâsının önemli katkısı olmuştur. Osmanlı biyografi lugatlarında Kayseri kökenli birçok âlim görülmektedir. Şehirde ilk gazete *Erciyes* adıyla 1910'da çıkmaya başlamış, daha sonra değişik gazeteler yayımlanmıştır.

İdarî yapı olarak Kayseri, XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyıl başında Karaman eyaletine bağlı bir sancağın merkezi oldu. Kayseri kazası XVII. yüzyılda arpalık olarak büyük mevâliye verilip çok defa nâiblerle idare edilmekteydi. XVIII. yüzyılda âyanlar idarede söz sahibi oldular. 1720-1741 arasında Kalaycıoğlu Mustafa, 1742-1762 arasında Zennecioğlu Mustafa, Mehmed ve Ahmed mütesellimlik

yapmış, 1775'ten sonra Çaparzâde Süleyman Kayseri mütesellimliğini almayı başarmıştı. Kargaşanın yaşandığı 1820 başlarında Kayseri'ye dirayetli bir valinin tayini, Bozok sancağının Kayseri'ye ilhak edilerek Hüseyin Paşa'ya verilmesi hakkında padişaha telhis sunulmuştur (BA, HH, nr. 48711). Kayseri'nin vezir masrafını karşılamadığından ya mütesellimle idare edilmesi veya başka sancağın buraya ilhaki da talep edilmiştir (BA, HH, nr. 17402). Tanzimat'tan sonra Bozok'a bağlı bir sancağın merkezi olan Kayseri 1867 vilâyet nizamnâmesiyle Ankara'ya bağlı bir sancağın, 1914'te ise müstakil hale getirilen bir sancağın merkezi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 17402. O, sene 1242; nr. 48711, sene 1237; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VI, 71; VII, 43, 67, 90; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye: Selçuknâme* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I-II, bk. İndeks; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, I, 180; ayrıca bk. İndeks; Aksarâyî, *Mûsâmeretü'l-aḥbâr*, s. 30, 37, 62, 90, 101, 114, 121, 146, 154, 247, 253, 312; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 325-326; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, bk. İndeks; Kâtib Çelebi, *Cihan-nümâ*, s. 620; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 186-189; *Ankara Vilâyeti Salnâmesi (1325)*, Ankara 1325, s. 214 vd.; *Kayseri'de İlk Nüfus Sayımı: 1831* (haz. Hüseyin Cömert), Kayseri 1993; *Kayseri Temettuat Defteri* (haz. İsmet Demir), Kayseri 1998; J. M. Kinneir, *Journey Through Asia Minor*, London 1818, s. 95-106; W. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, London 1842, II, 246, 255, 258, 263; Cuinet, I, 307 vd.; H. Barkley, *A Ride Through Asia Minor and Armenia*, London 1891, s. 142; E. Naumann, *Von Goldenen Horn zu den Quellen des Euphrat*, München-Leipzig 1893, s. 205 vd.; *Düstur*, İkinci tertip, İstanbul 1334, VI, 511; Halil Edhem [Eldem], *Kayseriye Şehri*, İstanbul 1334; Ch. Texier, *Küçük Asya* (trc. Ali Suad), İstanbul 1340, III, 54-60; Ahmed Nazif, *Kayseri Tarihi: Mir'at-i Kayseriyye*

(s.nşr. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri 1987; a.mlf., *Kayseri Meşhurları: Kayseriyye Meşâhîri* (s.nşr. Meserret Dirîöz – Haydar Ali Dirîöz), Kayseri 1991; A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien: 1850-1859* (ed. Fr. Babinger), Hannover 1925, s. 142, 145, 147; W. Rubruck, "Consisting of the Travel Records to the Eastern Parts of the World of William of Rubruck 1253-1255", *Contemporaries of Marco Polo* (ed. M. Komrof), London 1943, s. 206-207; M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası", *Zeki Velidi Toğan'a Armağan*, İstanbul 1950-55, s. 93-108; Necibe Çakıroğlu, *Kayseri Evleri*, İstanbul 1952; H. von Moltke, *Türkiyedeki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar: 1835-1839* (trc. Hayrullah Örs), Ankara 1960, s. 246; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1964, s. 158-161; N. Elisséeff, *Nür ad-Din*, Damas 1967, II, 500; Cl. Cahen, *Pre Ottoman Turkey*, London 1968, bk. İndeks; Strabon, *Coğrafya: Geographika, Kitap XII* (trc. Adnan Pekman), İstanbul 1969, s. 10-13; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, bk. İndeks; Mehmed Zeki Koçer, *Kayseri Uleması*, İstanbul 1972; Ali Rıza Önder, *Kayseri Basın Tarihi (1910-1960)*, Ankara 1972; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1981, s. 78, 108, 146, 318; I. *Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri (7-13 Nisan 1987)*, Kayseri 1987; Abdullah Satoğlu, *Kayseri Şairleri*, Kayseri, ts.; Emir Kalkan, *Çağlar Boyunca Kayseri Şairleri*, Kayseri 1988; M. Fatih Köksal, *Kayserili Divan Şairleri*, Kayseri 1998; Musa Çadırıcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 326-327; Kemal Göde, *Tarih İçinde Kayseri*, Kayseri 1991; Vacit İmaoğlu, *Geleneksel Kayseri Evleri*, Ankara 1992; Ömer Yörükoğlu, *Kayseri Çeşmeleri*, Kayseri, ts.; Mehmet İnbaşı, *XVI. Yüzyıl Başlarında Kayseri*, Kayseri 1992; Sema Demircan (Özirmak), *Kayseri Vakıfları*, Kayseri 1992; S. Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (trc. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, tür.yer.; Halit Erkilletioğlu, *Kayseri Tarihi*, Kayseri 1993; a.mlf., *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, Kayseri 1996; İlhan Özkeçeci, *Tarihi Kayseri Cami ve Mescid-*

Haftalık Kayseri gazetesinin başlığı



leri, Kayseri 1997; Mehmet Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri: 1700-1730* (doktora tezi, 1993), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mehmet Karakaş, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri: 1750-1775* (doktora tezi, 1997), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997; Abdülkadir Yuvalı, "Kayseri'de XVII. Yüzyıl Sonlarında Kadın'ın Sosyal Statüsü", *a.e.*, s. 367-375; *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri 1998; R. C. Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İstanbul 1999, s. 11-347; a.m.f., "Kaşariyya", *EP* (İng.), IV, 842-846; Ayhan Öztürk, *Şer'iyye Sicillerine Göre Kayseri Sancağı: 1738-1749*, Kayseri 2000; Osman Eravşar, *Seyahatname-lerde Kayseri*, Kayseri 2000; *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, Kayseri 2000; Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Kitabelerinden XV. Yüzyılda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları", *VD*, XIII (1981), s. 531-582; a.m.f., "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Dönemine Ait Bazı Kitabe ve Mezar Taşları", *TD*, sy. 34 (1984), s. 495-532; a.m.f., "Kayseri'de Zamanımıza Kadar Gelmemiş Olan Bazı Mühim Tarihi Binalar", *TTK Bildiriler*, IX (1988), II, 717-728; Besim Darkot, "Kayseri", *İA*, VI, 484-491.



MEHMET İPŞİRLİ

Bugünkü Kayseri. XX. yüzyılın 20'li yıllarına doğru nüfusu azalmış, harap bir şehir görünümünde olan Kayseri Millî Mücadele yıllarında işgale uğramadı. Hatta bulunduğu yerin coğrafi özelliği sebebiyle siyasî bir önem kazandı. Nitekim Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya yaklaşması Ankara hükümetinin Kayseri'ye taşınmasını gündeme getirmişti. Büyük Millet Meclisi'nin 23 Temmuz 1921 tarihli gizli oturumunda Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa (Çakmak) hükümet merkezini Kayseri'ye taşıyacağını açıkladı. Bu karar o günlerde Kayseri'de bir canlılığa yol açtı. Kayseri Lisesi'nin tarihi binası Türkiye Büyük Millet Meclisi için hazırlanmaya başlandı. Başta Maarif Vekâleti olmak üzere birçok vekâlet kısmen de olsa Kayseri'ye taşındı ve lise binası civarındaki bazı binalara yerleştirildi. Bu "ikinci başşehir" havası şehirde bir aydan fazla sürdü. Sakarya Muharebesi'nin kazanılması üzerine (13 Eylül 1921) bu teşebbüsten vazgeçildi.

Kayseri'nin hızlı ve sürekli gelişmesi Cumhuriyet döneminde başladı. Bu sırada bir il merkezi olan Kayseri'de daha sonra Kayseri Uçak Montaj Fabrikası'nın (günümüzdeki adı Hava İkmal Bakım Merkezi) hizmete girmesi (6 Ekim 1926), 24 Nisan 1927'de demiryolunun ulaşması (resmî açılışı 29 Mayıs 1927) şehrin gelişmesinin hızlanmasını sağladı. Bu geliş-

meler sırasında 1927 yılında yapılan Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımında şehirde 39.134 kişi tesbit edilmişti. Demiryolunun 1930'da Kayseri üzerinden Sivas'a ulaşması, Samsun'dan başlayan başka bir demiryolunun da 1932'de Sivas'a bağlanması Kayseri'nin Karadeniz kıyılarıyla irtibatını sağladı. Ayrıca 1933 yılında Uluşka-Niğde demiryolunun Kayseri'nin batısında Boğazköprü'de Ankara-Kayseri-Sivas demiryoluna birleşmesi Kayseri'yi Niğde üzerinden Akdeniz kıyılarında Mersin'e ulaştırdı. 16 Eylül 1935'te demiryolunun kuzeyinde Kayseri Bez Fabrikası'nın açılması burada Sümer mahallesi ortaya çıktı. Bütün bunların sonucunda nüfusu arttı ve 1935 yılı Ekim ayında yapılan sayımda 50.000'e yaklaştı (46.181). Söz konusu dönemdeki Kayseri şehri tipik bir Ortaçağ şehri görünümünü taşıyordu. Fransız mimar ve sanat tarihçisi Albert-Louis Gabriel'in 1931'de çizdiği şehir planında modern anlayışa uygun sadece birkaç düzgün şehir içi ekseri dikkati çekiyordu. Bunlar batıya doğru İstanbul caddesi, doğuya doğru Sivas caddesi, kuzeyde Erkilet'e yönelik İstasyon caddesi ve güneydoğu yönündeki bağlara uzanan Talas caddesi idi. O yıllarda şehir, doğuda Erciyes dağından inen bir sel yatağı olan Deliçay ile sınırlanıyordu ve Seyitburhanettin Mezarlığı'na dayanıyordu. Şehrin kuzeydeki sınırı ise Hacı Kılıç Camii ve bunun yakınındaki Baruthane mevkii idi. Erciyes eteğindeki bağlar sebebiyle şehrin güneye genişleme imkânı bulunmuyordu. Batıda ise şehir Çifteönü mevkiinde son buluyordu. Bu haliyle Kayseri şehri, çapı ancak 2 km. kadar olan bir dairenin içine sığabilecek büyüklükteydi. Şehrin bu görünümü II. Dünya Savaşı sırasındaki durgunluk yıllarında da sürdü.

1945 yılında yapılan ilk imar planı Kayseri'nin kuzeybatıya doğru gelişmesini öngörüyordu. 1950 sonrası yıllarda Türkiye'nin hemen her tarafında hızlanan köyden şehire göç Kayseri'yi de etkiledi ve şehrin nüfusu 1950 sayımında 65.488'e ulaştı.

1950-1960 arasındaki dönemde şehirde hem kamuya ait şeker fabrikası gibi bir büyük tesisin (1955), hem de özel sektöre ait bazı mensucat fabrikalarının (1951'de Birlik Mensucat, 1955'te Orta Anadolu Mensucat) kurulması şehre yönelik göçü hızlandırdı ve bu tesisler etrafında yeni mahalleler oluştu (Şeker Sitesi, Aydınlıkevler ve Hürriyet mahalleleri). Göçler gecekondu tipindeki konutların ortaya çıkışına yol açtı ve bu tür meskenler daha çok bez fabrikasının batısındaki Barbaros ve Gaziosmanpaşa mahallelerinde yoğunlaştı. Bununla birlikte daha sonraki yıllarda alınan önlemlerle Kayseri'de gecekondu yerleşimi sınırlı kalmıştır.

Aynı dönemde, şehrin çekirdek kısmından uzakta kurulmuş olan sanayi tesisleri çevresindeki mahallelerle şehrin merkezi arasındaki boşluklar dolmaya başladı. 1950'den sonra hızlanan imar faaliyeti kapsamında yeni imar edilen yerlerden başka, iç kalenin güneyinde yer alan eski mahallelerdeki binalar yıkılıp bunların yerine birbirini dik olarak kesen caddeler üzerinde planlı iş merkezi oluşturuldu. Surların kuzeyinde bulunan seyrek dokulu mahallelere de el atılarak büyük apartman blokları inşa edildi. Şehir dokusundaki önemli değişikliklerden bir diğeri 1956 yılında şehrin batısındaki sanayi sitesinin kurulmasıdır. Çorakçılar yazısı denilen boş alanda ilk defa düzenli ve planlı bir sanayi sitesi oluşturulunca şehrin merkezi kesiminde bulunan küçük atöl-



Kayseri'den bir görünüşü